תנ״ך · ראשונים · אברבנאל · נביאים

אברבנאל על יואל

רבנו יצחק אברבנאל

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אברבנאל על יואל

רבנו יצחק אברבנאל

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אברבנאל-על-יואל/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פסוק א 4
פסוק ד 7
פסוק ה 7
פסוק ו 8
פסוק ט 8
פסוק יג 9
פסוק יט 10
פרק ב 10
פסוק א 10
פסוק ב 11
פסוק ג 11
פסוק ה 12
פסוק ו 12
פסוק ט 13
פסוק יב 14
פסוק יד 14
פסוק טו 15
פסוק יח 15
פסוק כז 17
פרק ג 18
פסוק א 18
פסוק ג 23
פסוק ה 23
פרק ד 24
פסוק א 24
פסוק ב 25
פסוק ח 26
פסוק ט 26
פסוק י 27
פסוק יא 27
פסוק יג 27
פסוק יד 28
פסוק טו 28
פסוק יח 29
פסוק יט 30
פסוק כ 32

פרק א

פסוק א

הנבואה הראשונה מספר יואל, תחלתה דבר ה' אשר היה אל יואל וגומר עד והיה ביום ההוא אשפוך את רוחי ויש בה ארבע פרשיות. האחד, דבר ה' אשר היה אל יואל. השנית, חגרו וספדו הכהנים. השלישית, תקעו שופר בציון והריעו. הרביעית, תקעו שופר בציון קדשו צום, וראיתי לשאול בה ששת השאלות:

השאלה הראשונה מה היה ענין הנבואה הזאת האם היתה על התבואה שאכל הארבה כמו שיראה מפשט הכתובים והסכימו עליו המפרשים, הנה יקשה מאד איך יעשה הנביא על זה קינה כ"כ עצומה וכמה פעמים ראינו שתאבד תבואת כל השנה לסבה מן הסבות רעב כי יהיה שדפון וירקון על הארץ אף כי התורה העידה במכת הארבה שבא על מצרים לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן (שמות י, יד), והוא א"כ סותר למ"ש יואל כמוהו לא נהיה מן העולם ואחריו לא יוסף עד שני דור ודור, ואין לנו שנאמר שזה שהעידה התורה היה במצרים בלבד כי הנה עדות התורה הוא החלטי כללי והנה בברד אמר אשר לא היה כמוהו בכל ארץ מצרים (שם ט, כד), ולא אמר כן בארבה כ"א בהחלט לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן:

השאלה השנית אם היתה קינת הנבואה הזאת על אבידת התבואה למה אמר שם גפני לשמה ותאנתי לקצפה והיה לו לומר הגפן והתאנה מבלי שייחסהו אליו יתברך כמו שאמר שודד שדה אבלה אדמה ואמר כי אבד קציר שדה ולמה אם כן יחס הגפן והתאנה לו בייחוד:

השאלה השלישית למה יחד הנביא עיקר היללה הזאת לכהנים באומרו אבלו הכהנים משרתי ה' ואמר חגרו וספדו הכהנים הלילו משרתי מזבח ואמר בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים, כי הנה אף שיהיה רעב בארץ לא היה אפשר שיחדל מבית השם מנחה ונסך כ"ש שכבר העידו דברי הנבואות שלא בוטל התמיד ועבודת המקדש כ"א בזמן החרבן ובהיות ירושלם במצור ובמצוק וכמ"ש בדניאל (טו, כז) וחצי השבוע ישבית זבח ומנחה, ואם היה שבימי יואל היה רעב באותם שבע שנים שאמר אלישע כי קרא ה' לרעב ושהיה זה בימי יהורם בן אחאב ושארבע שנים מהם היו מיני הארבה כדברי המפרשים עד שנשבת זבח ומנחה יותר קשה היה זה ממה שנאמר בדניאל:

השאלה הרביעית אם היה הרעב והארבה כ"כ עצום בין שיהיה בימי יהורם בן אחאב ובימי אלישע או שיהיה בימי מנשה שאז אמרו בסדר עולם שניבא יואל נחום וחבקוק, הנה יקשה מאד איך לא נזכר דבר מזה בספר מלכים כי בהיות הדבר כל כך מופלג איך

ירמיהו לא יספרהו אחרי שסיפר דברים אחרים שאינם עצומים כ"כ ואף בדברי הימים שנזכרו הדברים יותר בארוכה לא סיפר דבר מזה והוא מתמיה מאד:

השאלה החמישית אם היה רעב הארבה הזה מתמיד ד' שנים או ז' שנים כמו שאמרו ויורה עליו מ"ש ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה, איך אם כן קראו הנביא יום השם באומרו כי בא יום השם כי קרוב יום חשך ואפלה יום ענן וערפל ואמר כי גדול יום ה' ונורא מאד שיראה מזה שיום אחד בלבד עלה הארבה לא עוד:

השאלה הששית כי אם היה כל הצער הזה על הארבה שעלה ואכל את כל עשב הארץ כמו שיראה מהכתובים, למה זה אמר גם בהמות שדה תערוג אליך כי יבשו אפיקי מים ואש אכלה נאות מדבר ונאמר גם כן אחר כך ובני ציון גילו ושמחו בה' אלקיכם כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם יורה ומלקוש בראשון כי זה מוכיח שהרעב ההוא היה להעדר הגשמים ולא היה אם כן בסבת הארבה כפשט הכתובים. והנה בפי' הפסוקים יותרו השאלות כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת כפי המפרשים היא שבימי יורם בן אחאב ניבא הנביא שיהיה רעב בארץ כמ"ש הכתוב (מלכים ב ח, א) ואלישע דבר אל האשה אשר החיה את בנה לאמר קומי ולכי את וביתך וגורי באשר תגורי כי קרא השם לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים, ואמרו שהד' שנים ההם היו ימי ארבה והשלש שנים אחרות היו הגשמים נעצרים, ולכן דיבר הנביא בנבואה הזאת מהארבה ומהעצר הגשמים וכן הוא דעת רז"ל בפ"ק דתענית, ולפי דעתי לא באה הנבואה הזאת לבאר ולהתרעם ולקונן הרעב ולא הארבה אשר היה ביהודה ובירושלם ולא יעלה על הדעת שיעשה עליו הנביא קינות כ"כ מופלגות בהיות שבספר מלכים סופר הרעב הזה כ"כ בקלות ולא נתבארה שם סבתו אם היה מהארבה או מעצירת המטר או משניהם, ומה שאז"ל בזה דרך דרש הוא, ואני לישב הפסוקים על פשוטם כפי אמתם באתי.

אבל אמתת הדבר הזה כך הוא אצלי, שהנביא הזה היה ממשל משלים והוא בא להתנבאות על ממשלת ארבע המלכיות בבל ופרס ויון ורומי ולפי שכולם הרעו לישראל ומשלו בירושלם לכן עשה הקינה על הרעה אשר אותן המלכיות ראה שיהיו עושים בארץ השם וביתו כי הנה נבוכד נצר מלך בבל החריבו ראשונה, ועם היות שפרס לא החריב את בית המקדש הנה צוה על ביטול בנינו בבית שני ואחרי חרבנו הרעו לישראל בהיותם גולים בתוכם בכמה שמדות וכמו שאמר בפרק קמא דיומא (י, א) אינהו נמי סתרי בי כנשתא, ואמנם בני יון מבואר נגלה כמה רעות עשו בישראל ופרצו פרצות בבית המקדש ורומי הוא אשר כלנו ואשר דמה לנו, ועם היות שנביאים אחרים ניבאו

על זה אין סגנון א' עולה לכמה נביאים כי כל אחד מהם היה מנבא כפי סגנונו וכן הנביא יואל ניבא על ממשלת ד' מלכיות והמשילם בארבה כי זה היה הארבה אשר עלה על ארץ יהודה שעליו עשה יואל תרעומתו וקינתו הגדולה הזאת לא רעב ללחם ולא צמא למים, ולכן זכר ד' מינים גזם ארבה ילק חסיל לרמוז לאותם ארבע המלכיות ואין אם כן סתירה למה שאמר כאן הנביא ממה שהעידה תורה במכת הארבה כי שם כיון אל הארבה בעצמו וכאן אל ממשלת האומות וחרבן ישראל שלא היה בגוים כמוהו וכנגד ישראל אמר שם גפני לשמה ותאנתי לקצפה שהוא רמז לישראל כמ"ש (תהלים פ, ט) גפן ממצרים תסיע, וכן נקראת האומה תאנה כמ"ש (הושע ט, י) כבכורה בתאנה בראשיתה, ומפני חרבן ב"ה על ידי המלכיות בשתי הפעמים אמר חגרו וספדו הכהנים ואמר כי בהסרת מנחה ונסך מבית השם אבלו הכהנים כמו שאמר ירמיהו בקינותיו (איכה א, ד) כהניה נאנחים, והחרבנות האלה ורעות המלכיות ההם מהם אשר נזכרו בספר מלכים רוצה לומר מה שהיה בחרבן בית ראשון ובספר יוסף בן גוריון וגם בנבואות דניאל נזכר מה שהיה אחר כך אם לא ששם נזכרו בביאור וכאן זכרם יואל בדרך המשל.

והנה זכר החרבנות ראשונה כולל מתחילת הספר עד תקעו שופר בציון והריעו ואח"כ על חרבן בית ראשון וגלות יהודה וירושלים בפעם הראשונה אמר כי בא יום השם יום חשך ואפלה יום ענן וערפל בפ' תקעו שופר בציון והריעו וגו' ועל האויבים העוברים על ירושלם אמר עם רב ועצום כמוהו לא נהיה מן העולם כמראה סוסים מראהו וגומר כעם עצום ערוך מלחמה וגומר כגבורים ירוצון, ושאר הפסוקים כולם שלא אמרם הנביא על הארבה חלילה לי מלהאמין בזה כי אם על אויבי ה' שהחריבו את ביתו והגלו את עמו, ועל פקידתם בבית שני אמר וגם עתה נאם ה' שובו עדי וגו' ועל חרבן בית שני אמר תקעו שופר בציון קדשו צום, ועל הגאולה העתידה אמר ויקנא ה' לארצו וגו' ושאר הפסוקים כמו שיתבאר כ"ז בפירושם. והיתה א"כ הנבואה הזאת בפרשיותיה בכלל ופרטית וכבר זכרו חכמי הנוצרים שיואל לא ניבא כ"כ על מלכות יהודה וירושלם ושבאמרו שם ישראל כיון על יהודה תמיד אבל לא עמדו על אמתת הנבואה וענינה והותרו עם זה השאלות כולן:

דבר ה' אשר היה אל יואל וגו', יש מחז"ל שאמרו שיואל זה היה יואל בן שמואל הנביא ואין לנו דרך לדעת אמתת זה, אבל רחוק הוא אם לפי שיואל זה היה בן פתואל ופתואל אינו שמואל, גם שהכתוב גינה את בני שמואל במעשיהם ואם הנביא הזה אחד מהם לא היו אומרים לשמואל זקני דורו ובניך לא הלכו בדרכיך ולא יאמר הכתוב על שני בני שמואל ויטו אחרי הבצע ויקחו שוחד ויטו משפט בהיות יואל אחד מהם, האמנם

בשוחר טוב אחז"ל שבני שמואל עשו תשובה סוף דבר לא ביאר הכתוב ואנחנו לא נדע יואל הנביא מאיזה שבט היה ובאיזה דור היה אבל ידענו שהיה אביו נכבד ולכן יחסו אליו באמרו בן פתואל, וגם כפי דרך חז"ל היה בן נביא לפי שאמרו שכל נביא שיוחס לאביו הוא נביא בן נביא וידענו ג"כ שלא נביא על מלכות ישראל כלל כי אם על יהודה וירושלם, וכבר זכרתי בהקדמה שהוא ניבא בזמן הושע וקודם לעמוס, (ב) ולפי שרצה להנבא על החרבן שיעשו האויבים בבית ה' המלכיות אשר יעלו על ארצו וימשלו בה כמו שיעלה הארבה ויאכל את כל עשב הארץ לכן אמר שמעו זאת הזקנים לפי שהם לאורך ימיהם ראו יותר כמ"ש שאל אביך ויגדך זקניך וגו' ושאל אותם ההיתה זאת בימיכם או בימי אבותיכם (ג) וצוה אותם שיספרו זה לבניהם וכן דור אחר דור באופן שהנבואה הזאת לא תשכח מפי זרעו לפי שהטיב לראות העתיד לבוא בממשלת המלכיות הארבע על ארץ ה', ומלת זאת ומלת עליה על הנבואה הזאת אמרם.

פסוק ד

וביאר הענין באמרו יתר הגזם אכל הארבה וגו', וחשבו המפרשים הנבואה הזאת על הארבה כפשוטו שלפי שזכר כאן ארבעה בזה אח"ז היו ד' שנים שבראשונה בא הגזם ומה שנשאר ממנה אכל הארבה בשנית וכן בשאר, וכפי מה שפירשתי אמר הגזם על מלך בבל שהגלה את ישראל וירושלם והחריב את בית ה' והנשאר ממנו ששבו לבית שני אכל הארבה שהעביד' פרס ומה טוב אומרו על מלכות בבל גזם כי גדולתה ורשעתה היתה גוזמא רבא, או הוא מגזרת גוזזים כי כן נבוכדנצר היה גוזז כל האומות, אמנם פרס קראו ארבה מפני רבויו כי היו שני מלכיות חיל פרס ומדי אבל לא היה גוזז, ומה שנשאר ממנו אמר שאכל הילק והוא יון שילוק בלשונו ככל' ומה שנשאר ממנו בבית שני אכל החסיל שהוא כפי התרגום כורת והוא רמז לרומי שהגלתה את יהודה והחרימה בית שני והחרימה כל חמדת ישראל.

פסוק ה

ולפי שבני יהודה לא היו רואים ולא נותנים לב אל העתיד עליהם לכן אמר הנביא כנגדם הקיצו שכורים ובכו כלומר, אתם השכורים בהבלי העולם ובתענוגי המאכל והמשתה כל היום ואת פעל ה' לא הביטו הקיצו משכרותיכם ובכו והיללו על חרבן ארצכם כי אותו יין ועסיס מתענוגי תנובות הארץ שהייתם אוכלים ושותים עתה נכרת מפיכם בבוא האויב על הארץ להחריבה, וזהו:

פסוק ו

כי גוי עלה על ארצי עצום ר"ל בכחו, ואין מספר ברבויו שניו שני אריה ומתלעות לביא לו שהוא כולו רמז לכחו ועצמו, ולא אמר הנביא זה באמת על הארבה כי איך יקראהו גוי וקהל גוים אבל אמרו על האויבים שעלו על הארץ להשחיתה. ולפי שהגלו ישראל ממנה שנקראת גפן ה' לכן אמר על האומה, (ז) שם גפני לשמה ותאנתי לקצפה כלומר, לזעם וקצף ומארה, חשוף חשפה והשליך כלומר, שגלה על חטאתיה והשליך משמים ארץ תפארת ישראל, והענין שלפי שתיאר האומה בשם גפן ותאנה זכר חורבנה באותו משל באומרו חשוף חשפה והשליך כאלו הסיר הקליפה מהגפן, וכן הלבינו שרגיה כי בהפסד לחות הגפן נשארו השריגים יבשים כשלג ילבינו. ולכן, (ח) אלי כבתולה חגורת שק כלומר, הלילי את כנסת ישראל שהיית כבתולה שלא משל עליך עם וחגרי שק על בעל נעוריך הוא האל יתברך שסלק שכינתו מעליך.

פסוק ט

ואחרי שזכר חרבן הארץ וגלות ישראל דיבר כנגד חרבן הבית ועליו אמר אבלו הכהנים משרתי השם לפי שהאויב השחית את הארץ הגלה את העם החריבה בית ה', והנה הרד"ק הוקשה אצלו איך יקראו הנביא את הארבה בשם גוי והשיב אל לבו כי כן כתוב הנמלים עם לא עז (משלי ל, כה), להוכיח שגוי ועם יאמר על הב"ח הקטנים האלה וגם בזה נטו אשוריו מני דרך כי כפי האמת לא יאמר על היתושים ועל הארבה שם גוי ולא שם עם ומ"ש ד' הם קטני ארץ הנמלים עם לא עז חז"ל דרשוהו במדרש משלי (ל, י) על ד' מלכיות אמרו הנמלים עם לא עז אלו בבל שנאמר הן ארץ כשדים זה העם לא היה שפנים גוי לא עצום זה מדי מלך אין לארבה זה יון שממית בידים תתפש זה רומי כמש"ש, הלא הם יורוך יאמרו לך בדבריהם אלה שאמת יהגה חכי במ"ש בכללות הנבואה הזאת.

ואחרי שזכר השחתת הארץ וגלות העם וחרון בית ה' התחיל לקונן עליהם א' לא'. ועל הארץ אמר, (י) שודד שדה כי אבלה אדמה כי שודד דגן הוביש תירוש אומלל יצהר ר"ל שא"י נתקללה בדגן ובתירוש וביצהר וביתר הפירות כמו שיזכור מעת שעלה האויב עליהם, (יא) ולכן הובישו אכרים שהם עובדי אדמה הלילו כורמים שהם הכרמים אם האיכרים על חטה ועל שעורה לפי שאבד קציר השדה, (יב) ואם הכורמים עובדי הכרמים והאילנות לפי שהגפן הובישה והתאנה אומללה ושאר הפירות הטובות רמון גם תמר ותפוח וכל עצי השדה יבשו, ומפני שהגפן והתאנה היה משל לאומה לכך ביאר הנמשל באמרו כי הוביש ששון מבני אדם כלומר שתלך האומה בגלות עזובה ועצובת רוח, ואם היתה הנבואה על היין שנכרת מני הארבה לא היה לו לומר בגפן

הובישה והתאנה אומללה וכל עצי השדה יבשו כי אם הפרי אכל הארבה והעצים למה ייבשו ויאומללו.

פסוק יג

וכנגד הכהנים בעד חרבן בית ה' אמר חגרו וספדו הכהנים משרתי מזבח וגו', כי נמנע מבית אלקיכם מנחה ונסך ולא היה זה באמת כי אם בחרבן הבית וביטול העבודה, (יד) ולכן צוה לעם ולכהנים קדשו צום קראו עצרה שכל העם יקראו צום ויעצרו בבית ה' אם הזקנים וראשי העם ואם כל יושבי הארץ יקבצו בבית ה' ויזעקו אליו ואולי אמר זה ליעד על יום ת"ב שיעשו לדורות לזכרון חרבן הבית צום ובכי ומספד על בית ה' אלקיכם ויצעקו אליו על חרבנו. וזהו אומרו, (טו) אהה ליום כי קרוב יום השם כלומר, שאותו יום ה' אשר בו נגזרה גזרת המרגלים ויוחד היום ההוא לכל צרותינו אהה אוי ואבוי לאותו יום כי קרוב יהיה, ואמנם אומרו וכשוד משדי יבא כבר ראיתי דברי המפ' ולא ישרו אצלי, ול"נ שכ"ף וכשוד היא כ"ף הזמן כמו כצאתי את העיר (שמות ט, כט), כמוצאכם אותו יאמר הכתוב כי קרוב יום ה' לנקום נקמתו וכאשר יהיה שוד וחרבן ורעה משדי ית' בזה היום יבא כי הוא יום קצוב ומוגבל לרעתינו וצרותינו ר"ל חדש אב ובפרט יום ט' בו וכמ"ש למעלה בפסוק עתה יאכלם חדש את חלקיהם (הושע ה, ז). והתחיל הנביא לקונן על אותו יום צרה ותוכחה אם מהרעב וחוסר לחם שיהיה בישראל כמ"ש ירמיהו (איכה ד, ד) עוללים שאלו לחם פורש אין להם, ואם מהאבלות בכי ואנקה שיהיה ביניהם שבמקום שהיו בהיותם על אדמתם אוכלים למעדנים שמחים וטובי לב עתה בחרבנם יהיה הכל בהפך. וזהו, הלא נגד עינינו אוכל נכרת מבית אלקינו שמחה וגיל כלומר, אנחנו רואים נגד עינינו מה שיהיה אז מהרעה עד שלא יועילו אוצרות החטה כי הכל יאשם, והוא אמרו (יז) עבשו פרודות ר"ל עפשו כי הבי"ת והפ"א מתחלפות להיותם ממוצא אחד ופרודות הם שוחות הזרע אשר תחת הארץ כי הם נפרדות מבני אדם, ולכן אמר תחת מגרפותיהם שהם חתיכות העפר מלשון באבן או באגרוף שהיו אותן הפרודות תחת מגרופות העפר, והראב"ע פי' התעפשו פרודות והם גרגרי החטה והשעורה הזרועים שהם תחת מגרפותיהם כלומר תחת האבנים וחלקי העפר, ובכלל אמר נשמו אוצרות כי מאחר שאין דגן להכניס בהם כי אין חריש וקציר בסבת האויב יהיו האוצרות שוממים, וגם יהיו נהרסים ממגורות ר"ל שנשמו אוצרות מסבה שאין הזרע במגורה, ויותר נכון אצלי שהמ"ם הראשון ממגורות עם היותו בפת"ח שהוא כמו בחיר"ק ותהיה המ"ם שמושית יאמר שיהיו האוצרות שוממים ונהרסים מסבת מגורות ופחד האויב לפי שממגורותיו לא יהיה חריש וקציר ולכן הוביש דגן, והראב"ע כתב

שממגורות הוא שם לאוצרות ג"כ וגם זה יוכיח אמתת מ"ש דאל"כ בסבת הארבה למה יעבשו פרודות. ומפני שעד כאן זכר הפסק עבודת הארץ ותבואותיה ביאר שג"כ מרעה הצאן יפסד כי בבא האויב על הארץ לא יהיה מרעה לצאן ולבקר ולכן אמר, (יח) מה נאנחה בהמה נבוכו עדרי בקר וגו', כי נבוכים יהיו בארץ כל הרועים מפחד האויב.

פסוק יט

ועל כל הרעה הזאת אמר הנביא אליך השם אקרא כאדם רואה עצמו בצרה גדולה ולא ידע מה יעשה ויקרא אל אלקי אבותיו, ועל אותה צרת האויב אמר כי אש אכלה נאות מדבר ולהבה להטה כל עצי השדה וגם זה יוכיח שלא תהיה הקינה הזאת על הארבה כי האש אינו ארבה אבל שהיה הדבר כלו המשליי והכוונה על חרבן ארץ ישראל פעם ימשיל האויבים לארבה העולה על הארץ, ופעם ימשיל הצרה לאש וללהבה כשתדלק ותאכל כל עצי השדה, וכבר הוקשה זה על המפרשים ואמרו שהיה ארבה בראשונה ואחריו עצירת גשמים אשר המשיל באש והם דברים אשר אין להם שחר. ולפי שנבוכדנצר אחר שהחריב את ארץ יהודה וירושלם החריב אומות רבות כמו שנזכר בספר ירמיהו בפרשת כוס התרעלה, לכן על אותם האומות אמר כאן, (כ) גם בהמות שדה תערוג אליך כי גם המה יזעקו להשם מפני נבוכדנצר אשר החריב אפיקיהם והוא רמז להסרת ממשלתם וכבש את ארצותם ועל זה אמר ואש אכלה נאות המדבר:

פרק ב

פסוק א

תקעו שופר בציון והריעו וגומר, ממה שראוי שתתעורר בדברי הנביא הזה שבאו בדבריו שתי פרשיות אלו התחלת שתיהן באופן אחד האחד תקעו שופר בציון והריעו וגומר והשנית תקעו שופר בציון קדשו צום, והיה זה לפי שניבא בהן על שני הגליות והחרבנות חרבן בית ראשון ופקידתו בפרשה הראשונה וחרבן בית שני וגאולתו בפרשה השנית, ואמר בפרשה הא' הזאת תקעו שופר בציון הריעו בהר קדשי לפי שיואל על מלכיות יהודה בפרט היה מנבא ועל ירושלים כולה אמר תקעו שופר בציון להכריז ולהודיע חרבנה, ואמר הריעו בהר קדשי על בית המקדש שיחרב כמ"ש מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו (תהלים כד, ד), וכנגד כל ארץ יהודה אמר ירגזו כל יושבי ארץ, ותהיה התרועה ותקיעת השופר להודיע כי בא יום ה' כי קרוב כלומר, בבוא היובל היו תוקעים בשופר ומכריזים בכל הארץ לפי שהוא הזמן האלקי שישובו בו איש אל אחזתו ואיש אל משפחתו ישובו וכן יתקעו עתה שופר על יובל החרבן הזה שיצאו איש מאחוזתו

ואיש ממשפחתו ילכו בגלות, וכל זה להודיע כי בא יום ה' ופירש שלא אמר כי בא מפני שכבר בא יומו אלא כי קרוב כלומר שהוא קרוב לבוא או להעשות הרי הוא כאלו הוא כבר בא ונעשה, והענין שמפני שאמר למעלה חגרו וספדו הכהנים שיעשו זה לפני בא יום ה' אמר עתה שבבוא היום גם כן יתקעו בשופר וכל זה להודיע שגם בעת הצרה טוב לשוב אל ה'.

פסוק ב

וזכר שאותו יום החרבן שהיה מיעד יהיה יום חשך ואפלה יום ענן וערפל שהוא כולו כנוי לחרבן בית ראשון והצרות שיהיו בו, ועל הדרך הזה אמר איוב (ג, ה) על יום לדתו יגאלהו חושך וצלמות תשכון עליו עננה, ואולי רמז בזה אל היום הנועד לצרותינו שהוא יום ט' באב כי הוא היה יום השם אשר הוא יתברך הבדיל והפריש לנקמות עמו והוא היה חשך ואפלה לדור המדבר שבו נגזרה גזרת המרגלים והוא עצמו יהיה יום ענן וערפל בחרבן בית ראשון, ואומרו כשחר פרוש על ההרים רוצה לומר כאלו לא היה אור בעולם אלא שחרות וקדרות היה פרוש על ההרים כי שחר הוא מלשון שחרות וע"כ נקרא הבקר שחר לפי שיש עדיין שחרות מחשך כי לא יצא האור עדיין על הארץ, ופירש שהיה החשך ההוא רומז לעם רב ועצום אשר הביא נבוכדנצר על ירושלם שהיה רב בכמותו ועצום באיכותו, וכמוהו לא נהיה מן העולם ואחריו לא יוסף עד שני דור ודור רוצה לומר שמעת שנברא העולם לא נתחבר לבוא למלחמה עם רב ועצום כמוהו אמנם אחריו אמר שלא יוסף עד שני דור ודור כי לא שלל הדבר בהחלט לפי שהעמים אשר באו עם טיטוס אחר כך להחריב את ירושלם היו יותר מאותם אשר באו עם נבוכד נאצר ולכן אמר עד שני דור ודור כי חרבן טיטוס היה דורות הרבה אחרי חרבן נבוכד נאצר בכמו ת"ק שנה.

פסוק ג

וזכר מהשחתתה אשר יעשה עם הבבליים בארץ יהודה וירושלם באומרו לפניו אכלה אש ואחריו תלהט להבה כלומר, שאשר היו מהם באים בתחלת מחנהו היו כמו אש שורפת כל הארץ ואשר היו אחריו רוצה לומר באחרית מחנהו עם היות מדרך המלחמות ששם ילכו הנשים והטף והזקנים היותר חלושים שבמחנה שלא יעשו מלחמה הנה באותו המחנה מהבבליים לא היה כן כי הבאים באחרונה היו גם כן כלהבה שתלהט הארץ עד שמפני זה הארץ שהיתה כגן עדן לפניו רוצה לומר שקודם בואם היתה כגן עדן נשארה אחריו מדבר שממה, ואמנם אומרו וגם פליטה לא היתה לו רמז בו לדעתי לענין גדליה בן אחיקם והנשארים אתו אשר השאיר מלך בבל בארץ יהודה שגם אותה פליטה לא היתה לו לפי שלימים מועטים בא ישמעאל בן נתניה והפריצים אשר עמו

והרגו והחריבו כל אותה הפליטה בענין שלא נשארו שמה תחת יד נבוכדנצר. וסיפר עוד מגבורת הבבליים באומרו (ד) כמראה סוסים מראהו כלומר שהאנשים היו גבורים וגדולים כסוס המוכן ליום מלחמה, וכבר תיאר הכתוב הסוס בגבורת המלחמה באומרו התתן לסוס גבורה אם תלביש צוארו רעמה (איוב לט, כ), ואמר סוס מוכן ליום מלחמה (משלי כא, לא), וכבר כתבו הקדמונים מהיונים ממספרי דברי הימים מענין האנשים אשר קראו צינטאורו"ס שהיו אומרים שהם היו ממראה מתניהם ולמעלה אנשים וממראה מתניהם ולמטה היו סוסים, והמאמתים מהם כתבו שהיה אמתת הענין הזה שבימים הקדמונים ההם התחילו אנשים לרכוב בסוסים בגבעה אחת והיו רבים בהם לשלול שלל ולבוז בז ושאר בני אדם שהיו בעמק היו בורחים מהם והיו חושבים שהם היו בריות משונות ושאדם והסוס היה כולו גוף אחד אלא שחציו של מעלה היה איש ומחציו ולמטה היה סוס ובא אירקולי"ש הגדול וילחם עמהם והרגם ותפש מהם חיים ואז נודע האמת שהיו אנשים רוכבים על סוסים, ואולי על זה עצמו אמר כאן הנביא כמראה סוסים מראהו וכפרשים כן ירוצון או שהיו פניהם גדולים ואבריהם עצומים כמראה סוסים ושהאנשים הרגליים מהם היו רצים במהירות רב כמו הפרשים הרוכבים על הסוסים.

פסוק ה

וזכר עוד מקולות האנשים ההם שהיו כל כך גדולות וגם עצומות עד שהיו מפחידים בהם בני אדם והוא אמרו כקול מרכבות על ראשי ההרים ירקדון רוצה לומר שהיה קולם כקול המרכבות אשר על ראשי ההרים ירקדון שאותו קול הוא נשמע למרחוק מפני המרכבה ומפני ההרים, והראב"ע כתב הטעם כי המרכבה איננה הולכת על מקום גבוה ואלה על ראשי הרים ירקדון וג"כ כקול להב האש כשאותה להבה אוכלת את הקש שהוא קול גדול כשתבער הלהב בעצים הדקים וכמו שנאמר כקול הסירים תחת הסיר (קהלת ז, ו) כן היה קולם של הבבליים, וזכר עוד שעם הבבליים לא היה כעם שוקט ובוטח שלא נסה ללכת במלחמה אבל כולו היה כעם עצום ערוך מלחמה כלומר שהיה עצום בטבעו והיה מלומד מלחמה מנעוריו.

פסוק ו

ובעבור זה מפניו יחילו עמים שכל האומות והעמים היו יראים ומפחדים מהם וכל פנים קבצו פארור רוצה לומר שחרות וקדרות כד"א ובשלו בפרור (במדבר יא, ח), (ז) והיה זה לפי שהבבליים כגבורים ירוצון וכאנשי מלחמה מלומדים בה כן יעלו החומה, ועם היות שפעמים במלחמה הלוחמיים יעכבו זה את זה לפי שהאחד יקדם לחבירו ולא ישמרו

סדר לכן אמר שלא היו הבבליים כך שאיש בדרכיו ילכון ולא יעבטון רוצה לומר לא יעוותון ארחותם, וגם (ח) איש את אחיו לא ידחקון אבל כל גבר במסלתו הולך, ותהיה כ"כ גבורתו שבעד השלח יפולו השלח הוא הסייף וכן מעבור בשלח, יאמר שהמה לא יפרודו מהחרב ולא יברחו ממנו ולכן יפלו בו. ואפשר לפרש ובעד השלח יפולו שהיה מגבורתם בראותם את אויביהם שהיה שלח וחרב בידו יתאמצו לקחתו מידו ופעמים בעד השלח כדי למשכה וללקחה יפלו וימותו ואמר שלא היה זה מפני חמדת החרב כי הם לא יבצעו ולא יחמדו לשלול שלל ולבצוע בצע אבל היה כל זה לגבורתם.

פסוק ט

ואומרו בעיר ישוקו פירש רש"י שהוא לשון השמעת קול כמו כמשק גבים שוקק בו (ישעי' לג, ד), וי"ת לשון נשק מזויינים. ונראה לי לפרש הכתוב כפי כל א' משתי הדעות הישרות האלה אם לפי' דעת רש"י שהיה מספר מגבורתם שבהיותם צרים על העיר יעלו על החומה בזדון רב ויתנו קולם על העיר קול ענות גבורה וז"ש בעיר ישוקו ויזעקו כאשר בחומה ירוצון ויעלו בבתים ובעד החלונות יכנסו כמו הגנבים, ואולי אמר בעיר ישוקו על אנשי העיר שכאשר ישמעו האויבים יתנו קולם בעיר ובחומה ירוצון ג"כ אנשי העיר להשגב בה שלא יכנסו האויבים אבל לא יועיל להם כל זה דבר לפי שהבבליים בבתים יעלו והם הבתים אשר בקיר החומה הם יושבים ובעד החלונים אשר על החומה שהם מקומות צרים יבאו כגנב רוצה לומר כמו שיבא ויכנס גנב א' בחלון אחד כן יבא הגוי הגדול הזה. אמנם לדעת יונתן יאמר הכתוב ששאר האויבים אחרי שיכנסו לעיר יטו לאכול ולשתות ולנאוף הנשים אבל אלו לא יהיו שבעיר ישוקו ויזדיינו להלחם יותר בחזקה ובראשונה בחומה ירוצון לשלח את הלוחמים משם ולהשגב בה אחר כך בבתים יעלו ואף שבעלי הבתים יסגרו דלתותיהם הלא אלה בעד החלונים יבואו כגנב. וגם מהכתובים האלה יתבאר אמתת מה שפירשתי שעל עם הבבליים ניבא הנביא הנבואה הזאת לא על הארבה ולכן אמר איש את אחיו לא ידחקון גבר במסלתו ואיך יקרא את הארבה גבר, גם אומרו ולא יבצעו ששבחם שלא היו פונים אל החמדה כי אם אל הגבורה כי בצע כסף לא לקחו וכן פירשו רש"י לא יקבלו ממון ואיך יאמר זה על הארבה, עד שמפני זה הוצרך הראב"ע לפרש יבצעו כמו יפצעו מלשון פצע תחת פצע (שמות כא, כה), ואין לנו צורך לדבר מזה.

ואחר שזכר הנביא מגבורת עם בבל אמר, (י) לפניו רגזה ארץ כלומר שבעבור זה רעשו יושבי ארץ ישראל מפניהם, ולרוב הצרה אמר רעשו שמים שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נוגהם שהוא כולו משל לצרות בני יהודה על דרך מה שאמר שלמה במקרי הזקן

עד אשר לא תחשך השמש (קהלת יב, ב). ויתכן אצלי שמאמר רעשו שמים וגומר הוא כפשוטו שגם הכחות העליונים השמים שמים לה' והשפעתם חייבו רעה על ישראל וזהו אומרו קדרו וכוכבים אספו נגהם שכולם אספו עליהם רעות מפני שבאו ישראל להסתר פני השם. ואמר הנביא שהצרה הזאת מביאת הבבליים להחריב את ארץ יהודה וירושלם כבר ייעד הקדוש ברוך הוא אותה קודם בואה לעמו והתרה בהם כדי שישובו בתשובה והוא אומרו (יא) וה' נתן קולו לפני חילו שקרא את הבבלים חיל השם ומחנהו ועושה דברו לפי שהיו שלוחי ההשגחה לנקמת השם כמו שקרא בעבור זה למלך בבל נבוכדנצר עבדי, והודיע ה' ע"י נביאיו כי רב מאד מחנהו ר"ל שהיה רב מאד עם בבל כמו שאמר על ידי ישעיהו (ה, כז) ונשא נס לגוים מרחוק ושרק לו מקצה הארץ והנה מהרה קל יבא אין עיף ואין כושל בו וגו' אשר חציו שנונים וגו' שאגה לו כלביא וגו' וסוף דבריו ונבט לארץ והנה חשך צר ואור חשך בעריפיה, ומסכים לזה אמר הנביא כאן שה' נתן קולו ונבואתו לפני בוא חילו והודיע ע"י נביאיו כי רב מאד מחנהו של בבל בכמותו ובאיכותו כי עצום הוא ושהיה עושה דברו ר"ל שליחותו כי גדול יום ה' אשר בו ינקום נקמתו וגדול יום צרה ותוכחה יום ט' באב בבוא כשואה פחדו כי הוא נורא מאד ומי יכילנו ויסבלהו.

פסוק יב

ואמנם אומרו עוד וגם עתה נאם ה' שובו עדי והפסוקים הנמשכים אחריו הם לדעתי רמז לפקידת בית שני, והוא אומרו וגם עתה ר"ל אעפ"י שלא שבתם קודם בואו עד עתה אחרי החרבן והגלות אומר השם שובו עדי כלומר שתעשו תשובה שלימה בלב ובענוי הבשר בצום ובכי ומספד, ושיקרעו סגור לבם וטפשותם (יג) והוא אמרו וקרעו לבבכם ואל בגדיכם שיעשו התשובה מבפנים לא מבחוץ בבגדים כי חנון ורחום הוא וינחם על הרעה ויפקוד אותם וישיב שבותם, ובפסיקתא אמר ריב"ל אם קרעתם לבבכם בתשובה אין אתם קורעים בגדיכם על בניכם ועל בנותיכם.

פסוק יד

ולפי שיציאתם מבבל בימי זרע נבוכדנצר היה בעיניהם דבר נמנע לכן אמר הנביא מי יודע ישוב ונחם כלומר מי יודע דרכי ה' כי הרבה פתחים למקום די לך שתדע שישוב ה' ונחם על הרעה בהשיבו את עמו לירושלם, או יאמר מי יודע דרכי התשובה ישובו ונחם השם יתברך והשאיר אחריו ברכה בארץ באופן שתשוב העבודה לביתו ומנחה ונסך לה' אלקיכם, ומאשר אמר והשאיר אחריו ברכה גילה שלא ישובו שמה כל הגולים בפקידת בית שני כי אם שארית מה מעט מהרבה שתהיה ברכה בארץ, ומאשר אמר מנחה ונסך

לה' אלקיכם גילה שלא תשוב הנבואה בבית שני ולא אורים ותומים ולא ארון ושכינה ושאר הדברים שחסרו שם אבל בלבד תשוב עבודת הקרבנות כמו שנאמר בכלל מנחה ונסך לה' אלקיכם. הנה התבאר שבפרשה הזאת יעד הנביא על חרבן בית ראשון על ידי הבבליים ושיעד גם כן על פקידת בבל:

פסוק טו

תקעו שופר בציון קדשו צום. וגו' בפרשה הזאת גילה הנביא שעוד יבא על יהודה וירושלם חרבן אחר, ועליו אמר שנית תקעו שופר בציון כי תקיעת השופר היא להזהיר העם על ביאת האויבים וכמו שאמר אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו (עמוס ג, ו) אם תהיה רעה בעיר ואמר שיקדשו צום ויקראו עצרה וענין העצרה היא מה שזכר מיד (טז) אספו עם קדשו קהל קבצו זקנים אספו עוללים ואפילו יונקי שדים יתקבצו שמה וכדי שיהיה האבל כולל אפילו החתן יצא מחדרו וכלה מחופתה כי כולם יתענו וכולם יהיו באסיפה ויבכו היונקי שדים לרעבונם והגדולים יכנע לבבם לבכייתם ואפילו החתן שמוטל עליו לשמח את אשתו אשר לקח הוא וכלתו יבכו ויתענו, אמנם בירושלמי דתעניות דרשו יצא חתן מחדרו זה הנשיא וכלה מחופתה זה אב בית דין דבר אחר יצא חתן מחדרו זה ארון וכלה מחופתה זו ספר תורה, (יז) וגם הכהנים הנגשים אל השם בין האולם ולמזבח יבכו ויאמרו חוסה השם על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשול בם גוים, ואי אפשר לנו לפרש אל תתן נחלתך לחרפה למשול בם גוים כי אם על הגלות הארוך הזה אשר אנחנו בו לחרפה בידי אדום, ולפי שנתפזרנו בעמים רבים בזה הגלות לכן אמר למה יאמרו בעמים איה אלקיהם, והיטיב לומר הרב רבי אברהם בן עזרא שאין נכון לבכות בהיכל השם ומפני זה אחשוב אני שהבכיה הזאת בגלות היתה שבכו העם והתאבלו בגלותם כל כך מהשנים ובכו הזקנים כי נאסף כבודם והעוללים שפורש אין להם ויבכו הכהנים על כי נכרת מבית השם מנחה וזבח ותמיד בגלותם יאמרו בתפלותיהם חוסה השם על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל בם גוים בגלותם למה יאמרו בעמים איה אלקיהם כמו שאמר בשירת האזינו (דברים לב, לז) ואמר אי אלהימו צור חסיו בו.

פסוק יח

ומפני שהגאולה העתידה סבתה תהיה שיחוש ה' על חלול כבודו כמו שאמר יחזקאל (לו, כג) לא למענכם אני עושה בית ישראל כי אם לשם קדשי אשר חללתם בגוים, לכן אמר הנביא ענין הגלות השני בקיצור דברים הביא אחריו זכרון הגאולה העת ד' ועל זה אמר ויקרא ה' לארצו ויחמול על עמו רוצה לומר שיקנא לארצו אשר היה בידי אדונים

קשים והיא גם כן מקוללת ונגרעת מתבואותיה מעת שגלו ישראל מעליה, וכן יחמול על עמו היושב כעבד בין העמים, ואמר ויקנא ויען בלשון עבר עם היותו לעתיד לפי שהדברים הנגזרים היו לפני הנביאים כל כך ודאים כאלו כבר עברו. וזהו, (יט) ויען ה' ויאמר לעמו הנני שולח לכם את הדגן וגומר כי מפני שעשה ייעוד החרבן בענין הארבה שאכל את כל הארץ והגפן הובישה והתאנה אומללה עשה הגאולה גם כן במשל הברכה והשובע מצורף למה שיורה עליו הנגלה שתתברך הארץ בתבואותיה ופירותיה במקום שעד עתה בזמן הגלות היתה מקוללת, וכנגד העם אמר ולא אתן אתכם עוד חרפה בגוים כי בהיותם נגאלים ויוצאים מגלותם לא יהיו עוד לחרפה בתוכם, (כ) ואמר ואת הצפוני ארחיק מעליכם ושם כולל הוא צפוני לאשור שהגלה עשרת השבטים והוא צפוני לארץ ישראל והוא גם כן כולל את בבל שהחריב בית ראשון וצפוני הוא כמ"ש (ירמי' א, יד) מצפון תפתח הרעה, וכלל גם כן בצפוני מלכות רומי שהיא גם כן צפונית לארץ ישראל אך אשור ובבל הם צפוניים מזרחיים ורומי ובני אדום צפוניים מערביים, וחזר לתת משפטים בכל אחד מהם בפני עצמו וכנגד אשור ובבל אמר ארחיק מעליכם לפי שכאשר ישובו השבטים על אדמת ישראל הנה יתרחקו מאותו גבול, וכנגד רומי אמר והדחתיו אל ארץ ציה ושממה כי כן ניבא ישעיהו (לד, יג) על שוממות רומי ועלתה ארמנותיה סירים קמוש וחוח במבצריה וגומר, ואמר עוד על הצפוני המזרחי ההוא את פניו אל הים הקדמוני כי להיותו מזרח כינה אותו בשם פנים וקראו קדמוני מלשון קדם, ועל הצפוני המערבי שאמר וסופו אל הים האחרון כי הסוף הוא המערב והוא האחרון בתנועה היומית, וכנגד הצפוני המזרחי אמר ועלה באשו, וכנגד המערבי אמר ותעל צחנתו כי הגדיל לעשות.

וענין זה כולו כי מפני שהמשיל את האויבים בארבה המשיך בו משלו ולכן אמר שירחיק מעליהם אויביהם ויוליכם אל ארץ ציה ושממה ויחסם אל הימים כפי ארצותיהם, ולפי שבאחרית הימים תהיה נקמת השם בהם לכן אמר על המזרחיים ועלה באשו ועל רומי המערבית אמר ותעל צחנתו כי היא הבאשה המופלגת רומז בזה אל חורבנם, ונתן הסבה בזה באמרו כי הגדיל לעשות לפי שרומי הגדיל לעשות כנגד ישראל יותר מהמזרחיים. ומה יפו דברי רש"י שכתב על הצפוני העם הבא מצפון מלכי אשור, ורבותינו שפירשו זה יצר הרע שצפון בלבו של אדם דרשו שני הימים האלה במקדש ראשון ומקדש שני כלומר המחריבים אותם, הנה הרב עם היות שפירש כללות הפרשה על הארבה הציץ באמתת הענין כפי מה שפירשתי, (כא) ולכן אמר הנביא כנגד ארץ ישראל אל תראי אדמה גילי ושמחי כלומר אל תראי עוד מן העמים כי הנה יגדיל השם לעשות עוד כנגדם

ויגדיל לעשות בגאולתך ולכן אל תיראי מאורך גלותך ומשיקרך בו כלייה, (כב) וגם על האומות שהם נכנעות לארבע המלכיות יראות ופוחדות מהם תמיד אמר אל תיראו בהמות שדי כי דשאו נאות מדבר רוצה לומר שלא יעלה עוד ארבה על הארץ שהוא האויב המולך בכפה וכובש כל הארצות ויהיה העולם בשלום ולא ישאו גוי אל גוי חרב (ישעי' ב, ד) וגומר, (כג) ואמנם אתם בני ציון בפרט יותר מכל שאר האומות גילו ושמחו בה' אלקיכם כי בו תהיה השמחה שלמה בזמן גאולתכם כי הוא יתן לכם את המורה לצדקה והוא מלך המשיח שיורה את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון וכן ת"י ארי אתיב לכון ית מלכוון לזכות, ועוד שיתברכו תבואות הארץ כאשר היו בימי קדם וזהו ויורד לכם גשם יורה ומלקוש בראשון רוצה לומר כבראשונה קודם הגליות, (כד) ואז ימלא הגרנות בר וכן ישיקו היקבים רוצה לומר ירימו ויציפו היקבים תירוש ויצהר, (כה) ושלמתי לכם את השנים אשר אכל וגומר רוצה לומר שאחר הגאולה יהיה על אדמתם כשנים אשר היו בגלות וכמו שנאמר שמחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה, (תהלים צ, טו) והוא אחד מן הדעות שנאמרו בפרק חלק כמה יהיו ימות המשיח עד תחיית המתים, והנה זכר ד' המלכיות אשר זכר למעלה במשל הארבה והילק והחסיל והגזם וקראם חילי הגדול אשר שלחתי בכם כי הם היו חיל השם ושלוחי השגחתו להעניש את ישראל על ידיהם כמו שנזכר, (כו) ואכלתם אז אכול ושבוע והללתם את שם השם אלקיכם ולא כמו שהיה בהיותכם בגלות שהייתם רעבים ללחם ולא הייתם יכולים לעבוד את השם אבל אז תהללו את שם ה' אשר עשה עמכם להפליא בגאולתכם ותשעותכם ואל תיראו ואל תפחדו שתגלו גלות אחר כי לא יבשו עמי לעולם עוד.

פסוק כז

ואמנם אומרו פעם שנית וידעתם כי בקרב ישראל אני וגומר ולא יבשו עמי לעולם אינו כפל דברים אבל הוא נתינת הסבה למה לא יבשו עוד לעולם, ואמר שהוא לפי שתמיד תהיו יודעים ומאמינים כי בקרב ישראל אני שהיא אמונת פנת ההשגחה ותדעו גם כן שאני השם אלקיכם ואין עוד ועם זה לא יהיה מקום לשום ע"ז ביניכם, ומזה ימשך לכם מה שזכרתי למעלה שלא יבשו לעולם כי בהיותכם מחזיקים אז כראוי באמונתכם לא תבשו ולא תכלמו עד עולמי עד. ומפני שכל זה ייעד הנביא על הגאולה העתידה עם היות שבאו בדבריו דברים בלשון עבר שהם לעתיד כי כן דרך הנבואות לכן אמר אחריו והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר וגומר, שהפרשה ההיא כל המפרשים האמתיים הסכימו כאן ערעור שהיא על הגאולה העתידה וכמו שיתבאר בפירושו, ואם היו הפרשיות הקודמות מדברות בארבה מבלי זכרון גלות יקשה מאד פרשת והיה אחרי

כן שניבא הנביא על הגאולה העתידה כי איך ינשא על הגאולה מבלי שינבא על הגלות, אלא שהדבר כולו הוא כמו שפירשתי שעל הגליות ניבא ואחר כך על הגאולה, האמנם ישאר לדעת אם היו מיני הארבה אשר זכר רומזים על ארבע המלכיות למה אם כן לא זכרם כאן כסדרן כמו שזכרם בראשונה בתחלת הנבואה גזם וארבה ילק וחסיל ונזכר כאן הארבה הרומז לפרס והילק הרומז ליון והחסיל הרומז לרומי כסדר אבל הגזם הרומז לבבל זכר באחרונה והיה ראוי לזוכרו ראשון, והיה הענין בזה לפי שפרס ויון הם אשר הרעו מעט לישראל אמנם החסיל והגזם שהם רומי ובבל שנכללו בהם כולם לפי שכל אומות העולם היום הזה הם אם מבני ישמעאל ואם מבני אדום כפי אמונותיהם הם היו המחריבים ראשונה ושנית, ולפי שהגלות הראשון כמו שזכרתי למעלה הוא אשר כלנו ואשר דמה לנו לכן נזכר החסיל אחרי יון כפי סדר הזמנים, וזכר הגזם בבל באחרונה לפי שזה האחרון עצמו נבוכד נצר מלך בבל כי הוא היה ראש מגלינו ומחריבנו והוא היה ראש אמונת ישמעאל כי בבבל נתיסדה האמונה ההיא, גם כי שני אלה רוצה לומר אדום וישמעאל הם אשר משלו רוב זמן הגלות על הארץ הנבחרת ועל כן נתחברו בדברי הנביא פה ונזכר הגזם הרומז לבבל באחרונה לפי שאף על פי שהוא התחיל בכיבוש ירושלם הנה היא בידה היום הזה, וכתוב בפרקי ר' אליעזר בסוף פרק כ"ט שבני ישמעאל עליהם בית דוד יצמח, וכמו שבארתי זה בחלק הא' ממאמר ישועות משיחו אשר עשיתי:

פרק ג

פסוק א

הנבואה השנית תחילתה והיה אחרי כן אשפוך את רוחי וגומר עד סוף הספר. ויש בה שלשה פרשיות. האחד, והיה אחרי כן אשפוך. השני, קראו זאת בגוים. השלישי, והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס: וראיתי לשאול בה שש השאלות:

השאלה הראשונה באמרו אשפוך את רוחי על כל בשר, כי איך יתכן שעל כל בשר שהוא שם כולל למין האנושי תחול הנבואה ורוח אלקים ואם היתה ההכנה תנאי הכרחי במציאות הנבואה כמו שהסכימו הרב המורה וסיעתו איך יהיה אפשר שכל בני אדם כקטן כגדול כחכם כסכל ינבאו, ורש"י פירש על כל בשר על מי שעשה רך בלבו כבשר דוגמת ונתתי לכם לב בשר והוא דרך דרש, והראב"ע ושאר המפרשים פירשו על כל בשר על ישראל והנה בשר שם כולל לכם אדם כמו שנאמר לשחת כל בשר ויגיע כל בשר:

השאלה השנית באומרו זקניכם חלומות יחלומון ובחוריכם חזיונות יראו, וזה כי למה יחס החלומות לזקנים והחזיונות ייחד לבחורים כי הנה הנבואה בחזון או במראה היא

מדרגה יותר עליונה ונכבדת מהחלום הנבואיי ולכן היה ראוי ליחס החזיונות לזקנים שקנו חכמה והחלומות לבחורים שלא הושלמו כ"כ בנבואה:

השאלה השלישית במ"ש השמש יהפך לחשך והירח לדם וכן אמר אח"כ שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם, כי הנה בייעוד החרבן מצאנו ראינו שאמר כזה עצמו זה הנביא בנבואה של מעלה ואיך יאמר כמוהו בענין הגאולה והתשועה שהיה ראוי להיות הדבר בהפך שיתוסף אז נגהם אם אפשר וכמ"ש ישעיהו (ל, כו) והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים:

השאלה הרביעית באומרו כי הנה בימים ההמה ובעת ההיא אשיב את שבות יהודה וירושלם וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט וגומר, כי הנה הייעוד הזה יראה מענינו שהוא על תחיית המתים ויום הדין ולכן אמר ונשפטתי אתם ויחסו אל עמק יהושפט המפורסם באומה לאותו דין וכמ"ש עליו ג"כ העירו הגבורים וגומר יעורו ויעלו הגוים אל עמק יהושפט שהתעורה והיקיצה לישני אדמת עפר יוחסה בכתוב ואיך אפשר שבימים ההמה ובעת ההיא שתהיה הגאולה יהיה תחיית המתים שאם באחת תהיה עם הגאולה וקבוץ הגליות יתחייב שלא יהיה זמן כלל לימות המשיח והוא הפך מה שהסכימו בפ' חלק כשחלקו כמה יהיו ימות המשיח:

השאלה החמישית במה שעשה עיקר ייעוד נקמת השם בצור וצידון וכל יושבי פלשת, וידוע שהם לא החריבו ירושלם ולא שרפו את בית השם לא בחרבן ראשון ולא בחרבן שני ולמה א"כ זכר אותם האומות צור וצידון כ"ש שצור כבר נחרב ולא זכר הבבליים והרומיים שעשו אותם החרבנות:

השאלה הששית באומרו ומעין מבית השם יצא והשקה את נחל השטים, כי מה יהיה ענין המעין הזה שיצא מבית השם ומה צורך שישקה את נחל השטים כי הנה הנחל מלא מים מה ענין הייעוד הזה והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כולן:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת אינה לדעתי כדברי רבי משה הכהן כפי מה שספר ממנו הראב"ע שכתב בשמו שהיתה הנבואה הזאת על המקרים הטובים אשר היו בימי יהושפט מלך יהודה שאז נתרבו הנביאים ונעשו אז נסים הרבה והיו לקיות במאורות מורים על המלחמות שקרו לו, ושעל המלחמה שעשו בני עמון ומואב ושעיר בחיל לרוב מאד על יהושפט באותו עמק שקרא עמק ברכה אמר וקבצתי על כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפע וגו', ומפני שפלשתים היו מביאים ליהושפט מנחה וכסף משא לאות שגברה ידו עליהם ולכן אמר וגם מה אתם לי צר וצידון וגו', ולפי שצר וצידון היו עושים כנגד בני יהודה מלחמה בראשונה ושוללים ממונם ושובים את בניהם לכן באו

דברי הנביא בפרשה הזאת כולם על אותה מלחמה שעשה יהושפט וכמו שביאר כל זה הראב"ע בפירושו, ומאשר לא תפסו על זה דבר אמרתי כי גם הראב"ע היה במרד הזה לפרש הנבואה העתידה על מה שכבר היה לעולמים עד שבעל ספר העיקרים אמר בספרו שרבים מהמפרשים יפרשו כל הנבואות על זמן בית שני ושאין בהם הכרחה מוכרחת לעתיד, ולהרוס שינמו בפימו באפיקורוסות הזה עשיתי אני ספר משמיע ישועה לבאר בו כל הנבואות המוכרחות לעתיד שיש בדברי הנביאים ושם פירשתי הנבואה הזאת, ובכלל אומר לך שאין זה כי אם ממיעוט אמונה מאותו ר' משה כהן והנמשכים אחריו בפנת ביאת המשיח עד שהוצרכו לסלף דברי הנביאים לאחור ולעשות את האותיות והעתידות שהיו מגידים דברים שכבר עברו הלא יבושו מדבריהם כי איך יפרשו מאמר הנביא והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם וגומר על הנביאים שהיו בימי יהושפט כי הנה לא נתרבו בימיו יותר ממה שהיה קודם לכן, ואם לא נפסקה עדיין הנבואה מביניהם מהו הייעוד שתשוב לקדמותה, ומה ענין ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן האם היה דבר מזה בימי יהושפט הלא יכלמו מדבריהם אחרי שהכתוב אומר בפירוש בימים ההמה ובעת ההיא אשיב את שבות יהודה וירושלם ואמר ונשפטתי עמם שם על עמי ונחלתי אשר פזרו בגוים ואת ארצי חלקו והנה בימי יהושפט לא גלה יהודה וירושלם ולפזרו בגוים את עמו ולא חלקו את ארצו, ומה אוסיף עוד לדבר והנה הנבואה הזאת כולה מוכחת על אמתתה שהיא לעתיד לבוא ושעל כל האומות נאמרה לא על עמון ומואב בלבד אשר באו להלחם על יהושפט וכמו שנאמר מצרים לשמה תהיה ואדום מדבר שממה, וחותם הנבואה כולה אמרו והיתה ירושלם קדש וזרים לא יעברו בה עוד וכן ויהודה לעולם תשב וירושלם לדור ודור, וידוע שאחרי מות יהושפט שנים רבות נחרבה ירושלם פעמים ובעלוה אדונים זולתו יתברך וכל זה ממה שיוכיח שקרות דעת האומרים האלה:

ושהכוונה האמתית בנבוא' הזאת היא ליעד על הגאולה העתידה אשר קוינוה בקבוץ הגליות וייעד הנביא עליה בנבואה הזאת י"ב יעודים. הא' שתמלא הארץ דעה את ה' ויכירו כל בשר שם אלוהותו, הב' שתשוב לחול הנבואה באומה אשר פסקה ממנה זה לנו היום קרוב לאלפים שנה, הג' שהמופתים והנפלאות שהיו נעשים לישראל בהיות בית המקדש בתוכם ונסתלקו מהם בהסתלקות השכינה מביניהם ישובו להעשות כימים הראשונים שהיו טובים מאלה, הד' שהמלחמה העצומה אשר תהיה בזמן הגאולה בין אדום וישמעאל ונקמת השם מהם עם היות שתהיה עת צרה ליעקב הנה ממנה יושע, הה' שיהיה נצב לריב ה' ועומד לדין עמים ולתת גמולם בראשיהם על כל אשר הרעו

לישראל, הו' שכדי שתהיה הנקמה ההיא כוללת ועצומה יעיר השם יתברך את לבות מלכי הגוים לעלות אלו על אלו למלחמה על ירושלם כדי שבמקום הרשע שעשו שמה יהיה משפטם וענשם, הז' שגם באותו זמן מנקמת האויבים תהיה תחיית המתים שרבים מישיני אדמת עפר יקיצו, הח' שבזמן הגאולה תתברך ארץ ישראל תחת אשר בזמן הגלות נתקללה מאד, הט' שיש עת מוגבל וזמן קצוב ומחוייב לגאולה לא יעבור שלא תהיה בו וכמו שאמר הנביא אני השם בעתה אחישנה, הי' שעם היות שבשבת ישראל על אדמתם היתה ירושלם נעדרת המים הנה בזמן הגאולה יתחדש בה מקור מים חיים וממנו יצא לכל הארץ ונכלל בזה כי מציון תצא תורה ודבר השם מירושלים לכל העולם שהוא הנמשל במעין בית השם, הי"א שמלבד הנקמה הכללית לכל האומות בזמן ההוא הנה בפרט תהיה במצרים ובאדום שוממות וכלייה נחרצת, הי"ב בטחון מוחלט שאומת ישראל לא תשוב עוד לכסלה ולא תלך עוד בגלות אחר. ובביאור פסוקי הנבואה יתבארו הייעודים האלה:

והיה אחרי כן וגומר. אחר שהנביא בסוף הפרשה של מעלה ייעד על הגאולה העתידה בא עתה בנבואה הזאת לבאר וליעד על הטובות וההצלחות אשר תזכה בהם אז האומה, ולכן התחיל באומרו והיה אחרי כן כלומר אחרי זמן הגלות אשר יעדתי בזמן הגאולה יהיה זה, והנה המשורר התרעם שאבדו ישראל בגלותם מארצם שלשה מתנות נכבדות שהיו להם נבואה ומופתים וידיעה אלקית וכמו שאמר אותותינו לא ראינו אין עוד נביא ולא אתנו יודע עד מה (תהלים עד, י), ומפני זה ייעד הנביא פה על שלש אלה שיחזרו לאומה כי באמרו אשפוך את רוחי על כל בשר רמז אל הידיעה והכרת אלקות השם יתברך שהיא הנקראת רוח השם כמו שנאמר ונחה עליו רוח השם רוח חכמה ובינה (ישעי' יא, ב) כי בעבור שהיתה החכמה נשואה ברוח השכלי תקרא היא עצמה להיותה דבר רוחני ולא גשמי ולכן אמר על כל בשר שהוא באמת כולל לכל בני אדם מאיזה אומה שתהיה כמו שנאמר (שם סו, כג) יבא כל בשר להשתחוות לפני, ויברך כל בשר שם קדשו (תהלים קמה, כא) וענין הידיעה הוא שכל בני בשר יקראו בשמו ויכירו אלקותו כמו שנאמר אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם השם (צפני' ג, ט), ועל זאת ההכרה והידיעה שתתחדש בעולם מלכותו אמר כאן אשפוך את רוחי על כל בשר, ואמר גם כן וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי כי אין ראוי לפרש הרוח הזאת על הנבואה כי אם על הידיעה וההכרה באלקותו כמו שאמרתי, והותרה בזה השאלה הראשונה, וזהו הייעוד הראשון שעשה הנביא כאן רוצה לומר שתמלא הארץ דעה את ה':

והייעוד השני הוא, אומרו ונבאו בניכם ובנותיכם כלומר שאע"פ שמיום שנחרב ב"ה ונגנז הארון ע"י ירמיהו בזמן החרבן אין עוד נביא ובזמן בית שני לא חלה נבואה בשום אדם וכ"ש בגלות שלא מצאו חזון מהשם, הנה בזמן הגאולה תשוב הנבואה לחול בעם ישראל רוצה לומר במוכנים מהם מה שלא היה ולא יהיה בשאר הגוים, ולפי שהנבואה היא בב' מינים חלום נבואיי ומראה נבואיי כמו שנאמר בתורה במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו (במדבר יד, ו), לכן אמר במספר מדרגות הנבואה אשר תמצא בהם שהזקנים שבהם יזכו לחלומות הנבואיים והבחורים לחזיונות שיראו שהם ממין המראה הנבואיית, והיה זה לפי שהזקנים לרוב לחותם המקריי מתחדש בהם הזקנה ולטרדת כחם המדמה מרוב האנשים אשר ראו וידעו יגבר בהם הדמיון ולכן כשיבואם השפע יהיה בחלום, אמנם הבחורים שאינם כל כך לחים וכחם המדמה אינו כ"כ טרוד ומלא מהצורות אשר ראה תבואם הנבואה במראה והוא אמרו חזיונות יראו, והותרה בזה השאלה הב', ולא אמר הנביא הנה שכל הזקנים ינבאו בחלום ולא שכל הבחורים חזיונות יראו אבל אמר בלשון סתמי זקניכם בחוריכם לרמוז אל המוכנים מהם והראויים לנבואה שהם יקבלוה (ב) ואמנם העבדים והשפחות שמפני עבודתם יהיו תמיד בעצבון לא יוכלו להנבא אבל ישפוך השם את רוחו עליהם רוצה לומר רוח דעת ויראת השם.

ויתד תהיה לך על אזניך ולא תשמע לדברי הרב המורה שכתב בפרק ל"ב ח"ב וז"ל ואמנם אשר בא בייעודי הנחמות באמרו אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם כבר פירש זה והגיד מה תהיה הנבואה באמרו זקניכם חלומות יחלומון ובחוריכם חזיונות יראו כי כל מגיד בנעלם מצד הקסם או אוב וידעוני ומצד הכהון או מצד נבואה צודקת הוא יקרא גם כן נביא ולזה נקראו נביאי הבעל ונביאי האשרה נביאים ע"כ: ומי יתן איפה ולא יכתבון מליו אלה כי איך יהיה הנביא מיעד שלזמן הגאולה יהיה בישראל קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף המלאכות האסורות בתורה, ואיך יקראם השם רוחי אם היה שאשפוך את רוחי על כל בשר נאמר על זה כפי פירוש הרב, אלא שדיבר הנביא מהנבואה האמתית שתשוב לחול באומה כימי קדם כפי שהיתה, ואמנם מה שהביא הרב לדעת הזה והוא לברכו שיהיו כל עם השם נביאים מבלי הכנה הפך שרשיו כבר בארתי שאינו מחוייב כי פירוש אשפוך את רוחי לא נאמר על הנבואה ונבאו בניכם ובנותיכם הרצון בו אותם שיהיו מוכנים אליו והוא על דרך מה שאמר עמוס (ב, יא) ואקים מבניכם לנביאים, ואולי שאין ההכנה שזכר הרב הכרחית לנבואה כמו שחשב וכמו שיתבאר.

פסוק ג

ונחזור לפי' הפסוקים ואומר שלפי שהיתה הנבואה באומתינו מכלל המופתים ואינה מדרך הטבע כמו שחשב הרב לכן סמך לזה ונתתי מופתים בשמים ובארץ להגיד שתהיה נבואתם מכלל המופתים, והמופתים הם הייעוד הג' שייעד הנביא כאן שיעשה הש"י בקרב ישראל כימי עולם וכשנים קדמוניות ומכללם יהיה בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן, ואמנם מה המופתים ההמה אשר אמר דם ואש ותימרון עשן אין ספק כי הוא מה שביאר יחזקאל במלחמת גוג ומגוג שיהיה שם דם ההרג העצום בארץ ואש ותימרות עשן שימטיר השם עליהם מן השמים אש וגפרית ורוח זלעפות ולכן אמר כאן ונתתי מופתים בשמים ובארץ, וביאר מופת הארץ באמרו דם וביאר מופתי השמים באמרו ואש ותימרות עשן שימטיר השם עליהם ברד ואבני אלגביש אשר בתוכם האש, ומשם ימשוך תימרות עשן כי תימרות הוא העשן העולה למעלה בקו ישר שיעשה עמוד כמו התמר שהוא עץ גבוה ושוה בישרו (ד) ואמנם אמרו השמש יהפך לחשך פי' הראב"ע שאמר זה על קדרות המאורות שיהיה בזמן ההוא שהמה יהיו מופתים מורים על מלחמות עצומות, והרב המורה פירש זה כולו דרך משל על הצרות והנקמה, והנכון בעיני שזכר השמש והירח בזה בלבד לפי שהמלחמה העצומה ההיא תהיה בין אדום וישמעאל אשר ילחמו זה עם זה על אדמת הקדש לירש אותה כמו שאבאר, וכבר כתבתי במעיין הי"א ממעייני הישועה שזה באמת הוא מלחמת גוג ומגוג שניבאו הנביאים, ובעבור שהשמש מורה על בני אדום והירח על הישמעאלים לכן אמר רומז על נקמתם השמש יהפך לחשך כי יהיה חשך אפלה לבני אדום והירח לדם בבני ישמעאל, וכמו שלמעלה על חרבן ישראל אמר רעשו שמים שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם כן על נקמת האומות יאמר הנביא אחר זה שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם שהוא רמז לביטול השפעותיהם, האמנם אמרו כאן בפרט השמש יהפך לחשך והירח לדם לרמוז לבני אדום וישמעאל כמו שפירשתי, ואולי לזה כיון השם יתברך באמרו השמש יהפך לחשך לבייש המשתחוים לחמה וזהו הייעוד הה' שייעד הנביא פה והותרה בזה השאלה הג': ולפי שהמלחמה והנקמה ההיא תהיה קודמת לגאולה סמוכה אליה לכן אמר לפני בוא יום השם הגדול והנורא שהוא יום גאולת עמו כי הוא גדול בתשועה ונורא בנקמת האויבים.

פסוק ה

ועל הייעוד אמר והיה כל אשר יקרא בשם השם ימלט והוא רמז לעם ישראל אשר יאמר לה' אני שימלטו מאותה צרה אבל בתנאי שישבו אז בארץ ישראל ובירושלם כי שם תהיה הפליטה וההצלה, ואומרו כאשר אמר ה' חכמים זכרונם לברכה אמרו והיכן אמרו

וראו כל עמי הארץ כי שם השם נקרא עליך, ולי נראה שלא אמר הכתוב זה כי אם על ירושלם ששם תהיה פליטה ושירמוז למה שניבא ישעיהו (א, כח) ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה שבאותו משפט העמים תפדה ציון וכל יושביה, וזכר הנביא פה שגם שם לא תהיה לכל היהודים הנמצאים בירושלם כ"א בשרידים אשר השם קורא שהם הטובים והישרים בלבותם, ואמר אשר השם קורא אם שתחזור הקריאה להשם יתברך שקרא אותם לאותה סעודה ואם שיחזור אל ישראל שימלטו השרידים אשר כל אחד מהם קורא לה' וצועק אליו, וזהו הייעוד הד' שעשה כאן הנביא וכבר ביאר ישעיה (כו, כ) שהצרה ההיא התמיד זמן מועט באמרו חבי כמעט רגע עד יעבור זעם, וביאר גם כן שאז ימותו ויכלו הפושעים מישראל והקדושים יראי השם ימלטו שנאמר והיה כל הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים בירושלם מסכם למה שאמר דניאל (יב, א) כשספר אותה מראה ובעת ההיא ימלט עמך כל הנמצא כתוב בספר:

פרק ד

פסוק א

כי הנה בימים ההמה וגומר, זה הייעוד הששי שייעד פה הנביא, ועם היות שתלה קבוץ הגליות ביהודה וירושלם יתחייב מזה שלא ישובו גם כן שבטי יה אשר הגלה סנחריב, אבל הנביא הזה יואל לבד על יהודה וירושלם היתה נבואתו ולכן לא זכר דבר ממלכות ישראל כמו שזכרתי למעלה, ובעבור שזכר הנביא ענין אותה המלחמה והנקמה ברמז באמרו דם ואש וגומר השמש יהפך לחשך וגומר בא לבאר מתי תהיה אותה הנקמה ועל מה תהיה, וזהו כי הנה בימים ההמה ובעת ההיא אשר אשיב את שבות יהודה וירושלם כלומר כאשר יקרב זמן גאולתם וארצה להושיעם הנה ראשונה אקבץ את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט וכתב הרב רבי דוד קמחי שהמלחמה הזאת אשר ייעד הנה היא מלחמת גוג ומגוג שיבא על ישראל ויתן השם בלב כל הגוים לעלות עמו, ואני כבר כתבתי במקום הנזכר למעלה שלא יאמר הנביא כל הגוים כי אם על אדום וישמעאל שהם שתי כתות אמונת הגוים שכוללים כל יושבי תבל ושוכני ארץ היום הזה, וידוע שבני אדום לא יעלו עם גוג ומגוג אשר בקצה המזרח כי מה להם עמו, אבל הענין הוא כמו שכתבתי שם שמסבב הסבות יתברך ישים אז בלב אומת אדום ומלכיה לעבור ולכבוש ארץ הצבי כי שם עיניהם ולבם תמיד כל הימים וכולם קיימו וקבלו שירושלם היא בית ה' ושער השמים כ"ש לדעתם ששם מקום קבורת יש"ו הנוצרי וכל מאויים על הארץ ההיא, גם שהם כבר התחזקו ומשלו בה שני פעמים אחרות ובראשונה התמידו

בממשלתה תק"ס שנה מעת שלכדה טיטוס עד שלקחוה מידי הנוצרים הערביים ממלכות ישמעאל והפעם השנית היתה אחר תע"א שנה שמשלו בה הערביים שאז חזרו הנוצרים ממלכות צרפת וממלכות אינגלטיר"א וגם מאנשי איטלי"א ויעלו על ארץ ישראל וילכדוה, ובימי רש"י היה והמליכו מלך בירושלם והחזיקו בה בפעם ההיא פ"ה שנה שחזרו הישמעאלים והתגברו עליהם ולכדוה מידם והחזיקו בה עד היום הזה, והנה דברי הנבואות יורוני יאמרו לי שעוד פעם אחרת יתעוררו בני אדום לומר נעלה ביהודה ונקיצנה ויבאו על הארץ בטח ויכבשוה ויעשו בבני ישמעאל מכת חרב והרג ואבדן ויאספו על זה בני ישמעאל מבבל ומאשור ומפאות המזרח ויבאו על הנוצרים למלחמה לנקום דם אחיהם השפוך ולקחת את הארץ הקדושה מידיהם ואז תהיה נקמת השם בבני אדום ובבני ישמעאל כי תהיה חרב איש באחיו, ומפני שהישמעאלים מאשור ומבבל החריבו את הארץ הקדושה פעם ראשונה ובני אדום החריבוה שנית לכן יהיה מהמשפט האלקי שבמקום הרשע אשר עשו שמה יהיה משפטו מהם, וידמה שיהיה גוג ראש לאנשי המזרח במלחמה ההיא אבל לא יהיה התעוררותו לבא להלחם בישראל כמו שחשבו המפרשים כי אם להלחם בנוצרים אויביהם.

פסוק ב

והנה על אותו ההתעוררות שיעשה השם בעמים אמר הנביא כאן וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט שתהיה שם המלחמה, ונקרא העמק כן אולי שעשה יהושפט שם מעשה רשום, והיותר נכון שהוא מפני שתוך השם שיהושפט הוא רמז למשפט השם ולפי שמשפטיו עמקו קורא אותו עמק יהושפט וכן תרגם יונתן למישר פלוג דינא וכן כתב רש"י ג"כ אל עמק יהושפט ארד עמם בשורת הדין, ולבאר אותו השתוף אמר ונשפטתי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגויים רוצה לומר בשני החרבנות ואת ארצי חלקו כלומר למשול עליה פעם ישמעאל ופעם אדום, (ג) ואמר שגם ישפוט אותם על הבזיונות והקלונות שהיו עושים לבני ישראל שהיו משליכין גורל ביניהם זה יהיה שלי וזה יהיה שלך, והיו נותנין ילד אחד מישראל בשכר זונה אחת והילדה מבנות ירושלם היו מוכרין ביין וכתועבות האלה הרבה וכדאי בזיון וקצף.

ולפי שצור וצידון וכל גלילות פלשת היו סמוכות לירושלם ואנשיה ולא יהיו לא מכלל בני אדום העולים שמה למלחמה ולא מכלל בני המזרח הבאים מרחוק להלחם בם, ואולי יחשוב חושב שהם ימלטו מנקמת השם ועונשו ויבואו על בני אדום ובני ישמעאל לכן אמר (ד) וגם מה אתם לי צור וצידון רוצה לומר ומלבד הנוצרים והישמעאלים שאמר שאקבץ שמה אתם צור וצידון וכל גלילות פלשת עם היות שלא תהיו אתם מהבאים

למלחמה הנה גם כן יש לי להנקם מכם (ה) לפי שבאתם לשלול שלל ולבוז בז בחרבנות ירושלם וזהו אשר כספי וזהבי לקחתם כי לי הכסף ולי הזהב של ישראל ואני נתתיו אליהם ומשלי שללתם, (ו) ובני יהודה ובני ירושלם אשר לקחתם בגולה מכרתם לבני היונים למען הרחיקם מעל גבולם, ועל כל הרעה הזאת שעשו גלילות פלשת אמר הגמול אתם משלמים עלי ואם גומלים אתם עלי רוצה לומר האם עשיתי עמכם רע שאתם באתם לשלם לי גמולי או אם גומלים אתם עלי שאע"פ שלא קבלתם ממני רעה אתם החלתם לעשותה כי גם זה יקרא גמול כמו אשר גמלנו אותו, הנה באמת בעבור זה קל מהרה אשיב גמולכם בראשכם, וגילה הנביא בזה שלא תהיה נקמת צור וצידון בסוף הגלות כשאר האומות כי אם קל מהרה כי הנה אלכסנדרוס מקדון בא בזמן בית שני והחריבם בהחלט. ואמר כי הנה בני יהודה ישובו מגלותם מבבל אף על פי שאתם הרחקתם אותם בכל יכלתכם וזהו (ז) הנני מעירם רוצה לומר משיבם ומחזירם מן המקום אשר מכרתם אותם שמה ועל ידיהם אשיב גמולכם בראשכם.

פסוק ח

שימכרו גם כן בניכם ובנותיכם ביד בני יהודה אשר בבית שני והם ימכרו אותם לשבאים רוצה לומר לבני שבא לפי שהם גוי רחוק מכם כי כן דבר וגזר השם עליכם וכל זה תתקיים בזמן בית שני, והותרה בזה השאלה החמישית:

פסוק ט

קראו זאת בגוים וגומר. זהו הייעוד הז' שייעד פה הנביא והוא פנת תחיית המתים, כי עם היות שכבר נוכל לפרש הנבואה הזאת כולה על אותה מלחמה אשר יעיר הקב"ה לבבות בני אדום ובני ישמעאל לעלות על אדמת הקדש ולהלחם אלו באלו עד תומם, הנה בלי ספק טבע הכתובים יורונו יאמרו לנו שגילה לנו הנביא פה גם כן דבר מתחיית המתים כי על זה אמר העירו הגבורים, ואמר יעורו ויעלו הגוים בלשון תעורה, ואמר המונים בעמק החרון וכל זה ממה שיגלה שהיה דעתו שישני אדמת עפר יעורו ויקיצו ממיתתם ומהם יהיו יחידים מבני ישראל כדי שיראו במפלת אויביהם אשר רדפום ומהם יחידים משאר האומות כאלו תאמר סנחריב ונבוכד נצר טיטוס ושאר האויבים כדי שיענשו עם זרעם וכדי שיראו באבדן מולדתם, והוא אמרו קראו זאת בגוים קדשו מלחמה ואין פירושו קדשו מלחמה אם תוכלו להלחם כנגדו כמו שפרש"י וגם לא נאמר על החיל הגדול הבא על יהושפט כמו שלקח הראב"ע למושלם מדברי רבי משה הכהן, אבל על אותה מלחמה שתהיה באחרית הימים אמר קראו זאת בגוים ויקדשו כלם לאותה המלחמה כי אע"פ שיתפרסם הדבר בגוים לא יוכלו להמלט ממנה כי באשר דבר מלך שלטון ודבר

אלקינו יקום לעולם, ולפי שמלכים ושרים רבים הרעו לישראל בחרבנם בגלותם ומתו בכבוד אמר עליהם העירו הגבורים כלומר עורו עורו משנת מיתתכם תגשו ותעלו כי הנה יתקבצו שמה כללות הגוים למלחמה וגם יקיצו משכני עפר ויבאו עמהם שמה, וביאר שלא יהיה זה בכללות העם שכולם יחיו אז אלא כמלכים ויועצי ארץ הגבורים אשר מעולם אשר נלחמו על ישראל ועל זה אמר כל אנשי המלחמה רוצה לומר שנלחמו עם השם ועם עמו על דרך עד תום כל הגוי אנשי המלחמה (יהושע ה, ו) שנאמר על דור המדבר לפי שנלחמו עם השם ולא האמינו לדברו.

פסוק י

וכנגד כל הגוים אשר זכר ראשונה שיבאו לאותה מלחמה אמר כותו איתיכם לחרבות כלומר האיתים שחופרים בהם העפר והמזמרות שיכרתו בם הזמורה כל כלי ברזל יעשו לחרבות ולרמחים כי צריכים יהיו לכם כפי גודל המלחמה ההיא, וכל כך ימלא לב כל איש אז לבוא למלחמה עד שהחלש יתחזק ויאמר גבור אני כדי לעלות בה.

פסוק יא

ולפי שזכר שיעלו ויבאו במלחמה ההיא גויי הארצות וגם כן הקמים בתחייה לכן אמר כנגד שניהם אם כנגד החיים (יא) עושו ובואו כל הגוים מסביב ועושו הוא מלשון קבוץ ואסיפה שיתקבצו שמה, ובעבור שאלה הם אשר יעשו המלחמה לכן עליהם אמר הנחת השם גבוריך כלומר יוריד וישפיל השם וישבר כל הגבורים שלכם כי הנחת הוא מלשון ונחתה קשת נחושה (תהלים יח, לז), (יב) וכנגד הקמים בתחייה לראות במפלת אומותיהם אמר יעורו ויעלו הגוים אל עמק יהושפט שיקיצו משנתם ויעלו שמה לא להלחם כי אם לראות ששם אשב לשפוט את כל הגוים מסביב והמשפט הוא שיעשה בהם משפט ונקמה על כל מה שעשו מהרעה והחרבן על אדמת הקדש.

פסוק יג

ולפי שיש לגאולה ולנקמת השם מהאומות עת קצוב ומוגבל לפניו ית' כמו שנאמר הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי לי נקם ושלם (דברים לב, לה) וגומר, לכן אמר שלחו מגל כי בשל קציר וגומר וזהו הייעוד הח' שהמשיל הענין הזה לתבואה שבשלה והגיע זמנה לקציר או לבציר שאז בבוא עתה ראוי שישלח האדם המגל לקוצרה אם היא תבואת גורן או ירדו לקחת היין כאשר מלאה הגת השיקו היקבים אם היא תבואת יקב, וכן יהיו הגוים ההם ראויים להכרת וליהרג ולדרוך אותם בגת בבוא עת פקודתם והוא אמרו כי רבה רעתם.

פסוק יד

וכנגד רבוי העמים מבני אדום ומבני ישמעאל מן החיים ומן המתים אשר יתקבצו שמה אמר המונים המונים בעמק החרוץ רוצה לומר המון החיים והמון מתים, ואם יפורש כל הפסוק על החיים הלוחמים יאמר שיפלו שמה מהאומות המונים רבים באותו עמק המשפט שיקרא אחר כך עמק החרוץ לפי שכלה ונחרצה תהיה בהם שמה, ועל יום אותה מלחמה העצומה אמר כי קרוב יום ה' בעמק החרוץ. והמפרשים פירשו שלחו מגל שהוא צווי לישראל שישלחו יד להרוג באומות בראותם אותם נלחמים אלו באלו כי כבר הגיע עת בשולה לנקמה, ושכנגד ישראל אמר גם כן בואו רדו כי מלאה גת רוצה לומר רדו בעמק המלחמה להנקם מאויביכם כי הוא כמו הגת שמלאה ענבים שראוי לדרוך אותם, וכן השיקו היקבים שהם מלאים עד שיצוף היין מעל פניהם שהוא כולו משל לרוב הדמים שישפכו מהאומות ולכן אך טוב לישראל להכנס שמה ולהנקם מהם.

פסוק טו

(טו-טז) ואמנם אמרו עוד שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם וה' מציון ישאג וגומר אפשר לפרש השמש והירח והכוכבים על מלכי האומות כדרך הרב המורה בפ' כ"ט ח"ב ועל המלכיות אמר ורעשו שמים וארץ, ואפשר לפרשו כולו כפשוטו יאמר שמערכות הגרמים השמימיים שהיו מורים על הצלחות האומות וטובותיהם יקדרו ויאספו נגהם אז יתעדר השפעתם ולא יגינו עליהם לפי שה' מציון ישאג ומירושלם יתן קולו ומ"ם מציון ומירושלם היא מ"ם הסבה כמו מה' יצא הדבר (בראשית כד, נ) כלומר מסבת מה שעשו לציון ולירושלם ישאג השם כארי ויתן קולו וישדד כל שרי מעלה ומפניו ירעשו שמים וארץ רוצה לומר המשפיעים העליונים והתחתונים המושפעים, ובזה האופן יהיה השם מחסה לעמו ומעוז לבני ישראל ולזה באמת כיון רש"י שכתב מציון ישאג ממה שעשו לציון ורעשו שמים וארץ יפרע משרים של מעלה שרי האומות ואחר כך מהאומות (יז) וזכר הנביא שכאשר יראו בני ישראל הנקמה העצומה ההיא באויבם וכל שכן בראותם המתים שכבר מתו על פני האדמה ידעו ויאמינו באמת כי ה' הוא אלקיהם משיג בהם תמיד ושאין העולם כמנהגו נוהג בדרך הטבע ולא בדרך מקרה אבל שעניני אומתנו הם כולה בדרך ההשגחה והוא אמרו וידעתם כי אני ה' אלקיכם, ואחר שיודע גם כן כי הוא יתברך שוכן בציון הר קדשו כלומר שתשוב השכינה והקדושה שמה יותר ממה שהוא מימי קדם ושבמקום שבזמן בית ראשון היה בית אלקים קדש ולא יוכל אדם להכנס בהיכל כי אם כהני ה' וכל שכן בית קדש הקדשים שלא היה נכנס שם כי אם כהן גדול אחת בשנה אז לעתיד לבוא תהיה במדרגת בית המקדש והיכל ה' ירושלם העיר כולה

קדש שלא יכנס שם ערל וטמא לרוב הראות מפעלות השכינה בתוכה, ועל זה אמר והיתה ירושלם קדש וזרים לא יעברו בה עוד רוצה לומר שלא יכנסו בה לקדושתה. וי"מ וזרים לא יעברו בה עוד שלא יעברו בה עוד זרים להלחם על ירושלם בראותם המפלה העצומה אשר תהיה באותם הגוים אשר עלו עליה לכובשה וגם נכון הוא.

הנה כפי הפי' הזה נתבארה בנבואה הזאת פנת תחיית המתים ושתהיה גם באנשים מאומות העולם ולא ימשך מזה שלא יהיה זמן לימות המשיח כי הנה בימים ההם אפשר שנאמר שיוכנו בדברי חז"ל בסגנותם עד אחרית החלד, ואף שנאמר שהם עד תחיית המתים אפשר שיהיה ענינם כמו שכתבו חכמים מבני עמנו שתהיה התחייה בשתי פעמים האחת לשרידים אשר ה' קורא בזמן הגאולה רוצה לומר יחידים מבני ישראל וכן ליחידים מהאומות אותם שהרעו לישראל שתקדם תחייתם להיות באותו זמן כדי שיראו מפלתם ולא תהיה התחייה הזאת כ"א על אדמת הקדש בעמק יהושפט, ועליהם ניבא ישעיהו (סו, כד) ויצאו וראו בפגרי האנשים וגומר והתחייה השנית תהיה אחר כך יותר כוללת לכל צדיקי ישראל שהיו בכל הדורות ולאכלוסיו רבים משלומי אמוני אומות העולם שיקומו בכל מחוזות היישוב ובכל פלך ופלך לפרסם בעולם אמונת הש"י ואמתת תורתו כדי שיתישרו בני אדם לקרא כולם בשם השם ולעבדו שכם אחד וכמו שביארתי בספר מעיני הישועה מתכלית התחייה, ואין ספק שבאמונות האלה סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ, והותרה עם זה השאלה הד', ואם לא תאבה נפשך לפרש כתובי הפרשה הזאת על תחיית המתים אמור מעתה שיעורו ויעלו הגוים אל עמק יהושפט והעירו הגבורים גם כן כולו נאמר על התעוררות האומות לעלות לאותה מלחמה כמו שזכרתי למעלה וגם הוא נכון ומתיישב בפרשה:

פסוק יח

והיה ביום ההוא וגומר. עתה יבאר הנביא הייעוד הט' והוא שעם היות שבחרבן ארץ ישראל וגלות עמה נתקללה האדמה ההיא כמ"ש בקללות (ויקרא כו, כ) ותם לריק כחכם ולא תתן ארצכם את יבולה ועץ השדה לא יתן פריו, שהנה בזמן העתיד הרי ישראל ענפיהם יתנו ותבואותיהם יצמחו בהם בברכה מופלגת ועל זה אמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס רוצה לומר שבזמן ההוא אחרי כלות הגוים מן הארץ ושוב ישראל אליה תשוב ותתברך הארץ בתבואותיהם ובמרעה הצאן והבקר מבלי עמל ויגיעה רבה כאלו ההרים בעצמם יטפו עסיס, והגבעות מרוב ההזלה וההגרה מהחלב היוצא מהמרעה שיהיה בהם יהיו כאלו תלכנה חלב, וכן כל אפיקי יהודה והם העמקים שהיו חסרי מים בזמן הקדום אז כולם ילכו מים כי יתגלו בהם מעינות ותהומות יוצאים

בבקעה ובהר שבהם יתברכו התבואות. ואמנם אומרו ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים כתב רש"י שהוא כפשוטו, והגאון רב סעדיה פירש שנחל השטים הוא הירדן כי הירדן הוא קרוב למקום שנקרא שטים, והרב רבי אברהם בן עזרא כתב בלבד שהיה זה משל ולא ביאר הנמשל מהו, ובאמת זהו הייעוד הי' אשר ייעד הנביא בנבואה הזאת וכבר ניבא יחזקאל וזכריה על המעין הזה שיצא מבית השם, וראוי לישב הייעוד הזה כפי כל אחת משתי הדעות האלה אם כמשמעו אם בד"מ. ואומר שאם יהיה הייעוד כמשמעו יהיה צורך הנס הזה לפי שהיה בירושלם מקדם חסרון גדול מהמים עד שהיו משתמשים שם ממים שאובים בבריכות כמו שנאמר בספר ישעיה (ז, ג) ואל קצה תעלת הברכה העליונה, ולכן זכר שבזמן התשועה כדי שתהיה ירושלם ברכה בארץ שלימה בכל הדברים ולא יחסר כל בה בריאה יברא ה' שיתחדש בה מעין מים חיים ויהיה מקום מוצאו מתחת בית השם כדי שיכירו וידעו כל יושבי תבל שנשתנה טבע הארץ ההיא ושהחלמיש שיבש היה כעץ הפכו השם למעינו מים ושבזכות בית ה' יהיה הנס ההוא, ואין להפלא מזה הייעוד כי הנה ייעודים אחרים גדולים ממנו דיבר אלינו הנביא פה.

ואם יהיה היעוד הזה משל שהוא היותר מתישב אצלי ירמוז למה שניבא ישעיהו שבזמן הגאולה נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים וילכו שמה עמים רבים לקבל תורתו ויאמרו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם, כי מפני שנמשלה התורה והדעות האלקיות למים לרוב ההדמות אשר ביניהם כמו שפירשתי בספר ישעיהו (כה, א) בפ' הוי כל צמא לכו למים, לכן הנביא ביעדו שהאמת האלקי יצא מירושלם מבית השם לכל העולם אמר ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים כאלו אמר את העולם כולו שהוא נחלת השוטים גם השטים מאחרי ה', ועד"ז אמר זכריה (יד, ח) והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם חצים אל הים הקדמוני וחצים אל הים האחרון בקיץ ובחורף יהיה, שגם שם בא הספור ההוא אחר יעוד המלחמה הגדולה אשר תהיה באחרית הימים כמו שבא כאן, וכתוב אחר הייעוד ההוא והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד לפי שזה יהיה תכלית המעין וצרכו, והוא באמת משל נפלא ומליצה נכונה מאד שמירושלם שהיתה ארץ ציה מבלי מים יצאו מים חיים שישפכו על הימים לרמז שמירושלם שהיתה למס שרופה באש כסוחה מידי האומות תצא תורה לימוד ואמונה אמתית לכל בני עולם, והותרה בזה השאלה הששית:

פסוק יט

ולפי שזכר שתהיה נקמת המלחמה וחורבנה על כל הגוים בכלל ייעד הנביא עוד ייעוד אחר והוא הייעוד הי"א, שמצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה, והנה הראב"ע

בזייפו הנבואה הזאת בדרך רבי משה הכהן כתב שהיה זה בימי נבוכדנצר ושמצרים אשר היום אינה מצרים הקדמונית ויהודה לעולם תשב אם לא תמרה, והנה אין לו טענה בזה לפי שהנביא לא ניבא בכאן על החרבנות שיעשה נבוכדנצר כמו שעשה ירמיהו שאם היה מנבא עליהם היה זוכר האומות האחרות שהחריב ג"כ שכן עשה ירמיהו שזכר כולם ולמה יזכור מצרים ואדום לבדנה בענין נבוכדנצר, ומה שאמר שאין מצרים שהיא היום הקדמונית אין זה ממה שיבטל היותה בנקמה לעתיד כ"א אנשי מצרים מפני ההיזק שהיה הנהר עושה בהם החליפו מקום תחנותם מצד אל צד ונקראת תמיד העיר מצרים כראשונה ויושביה הם עצמם זרע הראשונים מה לנו שתהיה באותו חלק מהארץ אשר נעתקה שמה לענין העונש, גם אומרו וירושלם לעולם תשב אינו תנאי כמו שחשב אבל הוא ייעוד החלטי לעתיד לבוא שלא ישובו עוד לגלות אחר. ויותר נכון הוא מה שכתב ה"ר דור קמחי שאמר מצרים בעבור הישמעאלים כי אשת ישמעאל היתה מצרית כמו שנאמר ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים (בראשית כא, כא) וכן אמו היתה הגר המצרית, ושלפיכך ייחס אומה הזאת למצרים ואנשי בבל שהחריבו בית ראשון, ואדום הוא מלכות רומי אשר החריב בית שני ולכן אמר ששני אלה מבין שאר האומות יהיו לשממה כלה ונחרצה מסבת החמס אשר עשו בבני יהודה מהדם הנקי אשר שפכו בארצם.

ולפי דעתי שלא אמר מצרים כ"א על מצרים בפרט וענין זה הוא מה שפירשתי במאמר משמיע ישועה על הנבואה השלישית מנבואות יחזקאל והוא גם כן בתמר הח' מעין י"א ממעיני הישועה שהמלחמה העצומה הנזכרת למעלה שבה תהיה נקמת השם תהיה התחלתה על מצרים לפי שהנוצרים בעלותם לכבוש את ארץ ישראל יחריבו את מצרים ויכו בה מכה רבה ועצומה לאין מספר ויקחו את ארץ יהודה וירושלם שהם היום ממלכות מצרים, ועל זה יתעוררו כל בני מזרח והצפון לבא להלחם על הנוצרים לנקום נקמת אחיהם המצריים ולהוציא הארץ הקדושה מידי הנוצרים, ואז תהיה מפלת מלכות אדום גדולה עד מאד שלא תשאר בהם פליטה מה שלא יהיה כן בשאר האומות, ולפי שמצרים בתחלה ואדום באחרונה ישומו באותה מלחמה עד כלה לכן אמר על שניהם הנביא מצרים לשמה תהיה ואדום למדבר שממה מסכים למה שאמר ישעיהו (לד, א) על אדום בפרשת קרבו גוים לשמוע כמו שפירשתי שם ואמר הנביא פה שיהיה זה במצרים ואדום מפני החמס שעשו בבני יהודה ששפכו דם נקי בארצם והיה זה בחרבן בית שני שהחריבו אדום הוא מלכות רומי, ושהתחברו אליהם המצריים בזה לפי שאז היו המצריים נכנעים לרומיים כמו שנראה מספורי יוסף בן גוריון ולכן התחברו

המצריים עם הרומיים במצור ירושלם ובחרבנה, וזכר בלבד מחמס בני יהודה ולא זכר חרבן עשרת השבטים מפני שלא נעשה חרבנם על ידי אדום ומצרים ותבוא על חרבנם נקמת השם יתברך באנשי המזרח רוצה לומר באשורים ובאותם העמים שנכללו באותם אנשי המלחמה הזאת שזכר אח"כ שבכולם תהיה נקמת השם, אבל הנביא יואל היתה כל נבואתו על יהודה וירושלם ולכן כנגדם בלבד עשה נבואתו וייעודיו.

פסוק כ

ואמנם אומרו ויהודה לעולם תשב וגומר הוא הייעוד הי"ב שהבטיח הנביא לאומות ישראל שלא תשוב עוד לכסלה ולא תגלה עוד בגלות אחר, וכאלו אמר מצרים ואדום רוצה לומר שהוא ראש מלכות אדום יהיו שממה ולא ישבו בה אדם עוד לעולם אבל מלכות יהודה ובית דוד שלו תהיה המלוכה על כל ישראל לעולם תשב וירושלם לדור ודור תשב בשובה ונחת ובדבקות האלקי, ושניהם ר"ל יהודה על כל השבטים וירושלם על כל ערי ישראל יהיו ראש המלכות לעתיד לבוא, ואמנם אומרו עוד ונקיתי דמם לא נקיתי ויי שוכן בציון פירשו המפרשים ונקיתי האומות מכספם וזהבם של ישראל שלקחו להם לפי שגם ישראל יקחוהו מהם באותה המלחמה אבל דמם של ישראל ששפכו לארץ לא נקיתי. ויותר נראה לי לפרש שנתן הכתוב שתי סבות למה תהיה מצרים לשמה ואדום למדבר שממה האחת, מפני ששפכו דמי בני יהודה כמים סביבות ירושלם. והשנית, מפני ששרפו בית השם ומקום שכינתו וכנגד הראשונה אמר ונקיתי דמם לא נקיתי והוא לשון תימה כאומר האם נקיתי אני את האומות מדם ישראל אשר שפכו על הארץ באמת לא נקיתי ולכן אפרע מהם, וכנגד הסבה השני אמר והשם שוכן בציון כלומר שם היתה שכינתו וביתו והם החריבוהו ושרפו מקום שכינתו ובעבור זה גם כן ראויה שיפרע מהם: הנה התבארה הנבואה הזאת על פי אמתתה:

תם ונשלם ספר יואל, והתהלה לאל.